

3. Салтєвський М. В. Криміналістическа характеристика: структура, елементи // Спеціалізований курс криміналістики. — К., 1987.
4. Образцов В. А. Учение о криміналістической характеристике преступлений // Криміналістика / Под ред. В. А. Образцова. — М., 1995.
5. Дулов А. В. Задачи, функции и предмет криміналістики // Криміналістика. — М., 1996.
6. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Понятие криміналістической методики // Криміналістика: Учебник / Под ред. Р. С. Белкина. — М., 1999.
7. Матусовський Г. А. Криміналістична характеристика злочинів // Криміналістика: Підручник / За ред. В. Ю. Шепітька. — Х., 1998.
8. Паптелєев И. Ф. Криміналістическая характеристика преступлений // Криміналістика: Учебник / Под ред. И. Ф. Паптелєева, П. А. Селиванова. — М., 1984.
9. Возгрин И. А. Криміналістическая характеристика преступлений // Криміналістика: Учебник / Под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. — С.Пб., 1995.
10. Филиппов А. Г. Общие положения методики расследования отдельных видов и групп преступлений // Криміналістика: Учебник / Под ред. А. Г. Филиппова и А. Ф. Вольского. — М., 1998.
11. Яблоков П. П. Понятие криміналістической характеристики преступлений // Криміналістика / Под ред. П. П. Яблокова, В. Я. Колдина. — М., 1990.
12. Колісниченко В. А., Копвалова В. Е. Криміналістическая характеристика преступлений. — Х., 1985.
13. Тищенко В. В. Криміналістическая характеристика корыстно-насильственной преступной деятельности // Актуальные проблемы уголовного процесса и криміналістики. — О., 1993.
14. Копвалова В. Е., Шепітько В. Ю. Основы юридической психологии: Учебник. — Х.: Одиссей, 2005.
15. Цептров Е. Е. Криміналістическое учение о потерпевшем. — М.: Изд-во МГУ, 1988.

УДК 343.98:343.23

Т. В. Колєва

ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ПОСТКРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність даної проблематики визначена певними обставинами. По-перше, посткримінальна поведінка впливає на кримінальну відповідальність, зокрема на зміст кримінального покарання. По-друге, питання посткримінальної поведінки в криміналістичному аспекті мало вивчене і на сьогодні практично не вирішено.

Свого часу дослідженню кримінально-правового змісту посткримінальної поведінки присвятив свої праці такий учений, як Р. А. Сабітов.

На жаль, незважаючи на всю проблематичність даного питання, у криміналістичній літературі дотепер не здійснювались спроби широкого, комплексного теоретико-правового дослідження посткримінальної поведінки злочинця та її сутності.

Мета цієї статті — висвітити сутність та криміналістичне значення посткримінальної поведінки злочинця. Для вирішення поставлених завдань необхідно розкрити поняття і дати класифікацію посткримінальної поведінки.

Як і будь-яка правова поведінка, посткримінальна характеризується соціально-юридичними, тобто об'єктивними і суб'єктивними ознаками.

Р. А. Сабітов стверджував, що посткримінальна поведінка, яка має кримінально-правове значення є або 1) суспільно корисною, або 2) суспільно шкідливою [1, 8].

Неправомірна посткримінальна поведінка — це передбачене законом суспільно шкідливе діяння, яке посягає на певні суспільні відносини.

Суспільна шкідливість — це об'єктивна соціальна властивість негативної посткримінальної поведінки. Вона полягає в заподіянні або створенні реальної загрози спричинення вагомої шкоди, які охороняються кримінальним правом. Суспільна шкідливість окремих посткримінальних діянь може досягати того рівня, який властивий і злочинам [1, 9].

Слово «посткримінальний» означає, що мова йде про передбачене кримінальним законом діяння особи після здійснення нею злочину.

Поведінку кримінологи визначають як: 1) дію людини, яка реалізує ставлення до іншої людини або соціальної спільності; 2) соціально значущу діяльність, активність індивіда [2, 41–42]. У цих визначеннях поведінка охоплюється категорією активності. Активність — це загальна власність матерії, яка виражає собою її здатність до взаємодії і саморуху [3, 6]. У філософській літературі відзначалось, що активність живих систем охоплюється більш загальним поняттям поведінки, яка включає як активний, так і пасивний стан (бездіяльність) [4, 21–22]. У праві також розрізняють дві форми поведінки: активну (рух тіла, діяння, діяльність) та пасивну (бездіяльність).

На наш погляд, поняття «посткримінальна поведінка» охоплює сукупність окремих актів поведінки особи, яка скоїла злочин, у відносно тривалий період часу.

Посткримінальна поведінка — це поведінка особи, що йде за актом вчинення певного злочину і якимось чином пов'язана з ним.

Усі посткримінальні діяння (бездіяльність) здійснюються свідомо. Цілі посткримінальних вчинків можуть бути різними: помста, користь, заздрість, ненависть, прагнення перешкоджати робітникам слідства і суду у встановленні істини. Проте кожне з названих завдань не являють собою самоціль діянь злочинця або іншої зацікавленої особи. Ці завдання визначаються як найближчі цілі. Звісно, метою таких діянь є ухилення винних осіб від кримінальної відповідальності [5, 109].

Встановлення цілей та визначення мотивів має вагоме значення для кримінально-правової оцінки посткримінальних діянь (бездіяльності) і для їх розмежування. Наприклад, при явці з повинною необхідно звертати увагу на мету дії винного. Практика стикалася з випадками, коли, щоб потрапити у виправну колонію і сховатися від розшуку за інший, тяжчий, злочин, з'являлися з повинною. Такі дії суб'єкта не утворюють складу явки з повинною внаслідок своєї фіктивності.

У структуру посткримінальної поведінки входять дії особи безпосередньо після вчинення злочину, в тому числі й дії з приховування злочину. В літературі відстоюється точка зору, згідно з якою дії з приховування злочину включаються в зміст способу вчинення злочину [6, 57–75].

Дії з приховування злочину, якщо самі вони не є злочинними, як правило, не мають правового значення. Проте такі дії мають велике криміналістичне значення за наявною в них інформацією щодо характеру і місцезнаходження слідів, особи злочинця і обставин, які сприяли злочину.

Для розкриття злочину необхідне точне виявлення усіх ланок і елементів, що створюють і об'єднують злочинні акти поведінки суб'єкта, сприяють вирішенню завдань з доказування і створюють умови належної кримінально-правової оцінки діяння [7, 335–336]. Наприклад, узагальнення даних про способи приховування злочину дає підстави для розробки рекомендацій, що полегшують розкриття замаскованих, хитромудрих злочинів.

Поняттям «посткримінальна поведінка» охоплюється діяльність особи після вчинення злочину аж до того моменту, коли припиняються кримінально-правові відносини, породжені цим злочином.

У криміналістиці, зазначають Р. С. Белкін і А. І. Вінберг, як і в інших галузях знання, систематизація і класифікація служать засобами проникнення в суть явищ і предметів, що пізнаються, встановлення зв'язків і залежностей між ними, вираження відносин між елементами структури, підсистемами [8, 182]. Крім того, що криміналістична класифікація є одним із засобів пізнання, допомагає дослідити предмети і явища, виявити закономірності їх розвитку, вона, крім свого гносеологічного знання, є так само і одним із засобів практичної діяльності, що розробляється криміналістикою для боротьби із злочинністю.

Класифікація посткримінальної поведінки злочинця, будучи однією із значущих для процесу доказування у кримінальній справі, відіграє істотну роль при організації криміналістичних обліків, побудові й перевірці версій, визначенні тактики проведення окремих слідчих дій, ревізійних та інших заходів. Вона сприяє якісній оцінці інформації в конкретних слідчих ситуаціях про обставини злочину, ухваленню карно-процесуальних рішень, розшуку і викриванню злочинців, відшуканню цінностей, здобутих злочинним шляхом, відшкодуванню заподіяного злочином матеріального збитку.

Обрання підстави класифікації посткримінальної поведінки обумовлене завданнями, які повинні бути вирішені з її допомогою. Неможливо будувати класифікацію посткримінальної поведінки злочинця, дотримуючись однієї підстави. Проте при цьому слід зазначити, що не можна і будувати ту ж саму класифікацію по декількох підставах. Таким чином, виходячи з викладеного, навряд чи можлива «універсальна» класифікація посткримінальної поведінки злочинця, що дозволяє розкрити всі її істотні сторони, тому що та ж сама посткримінальна поведінка повинна буде фігурувати в декількох ланках системи.

Вбачається, що посткримінальну поведінку злочинця доцільно класифікувати по декількох підставах. Це дозволяє показати багато її сторін і більш повно розкрити криміналістичну суть посткримінальної поведінки.

Розглянемо деякі властивості такої поведінки, що дозволяють виявити критерії її класифікації.

1. Ступінь впливу посткримінальної поведінки на хід і результати розслідування.

Ознаки закінченого і приховуваного злочину в ряді випадків тривалий час залишаються поза увагою співробітників правоохоронних органів, що безпосередньо займаються виявленням, розкриттям і розслідуванням злочинів. Дана обставина істотно обмежує своєчасне розкриття і розслідування злочину. В окремих випадках це призводить до латентності діяння. Злочинцями й іншими суб'єктами приховування злочину обираються такі способи, в результаті застосування яких доказова інформація не потрапляє у сферу розслідування. Ними приховується сам факт діяння або окремі його обставини. Наприклад, приховують викрадене майно, знаряддя і засоби скоєння злочину. Тут іде розрахунок на те, що приховувані відомості не стануть надбанням слідчого і розслідування повністю буде позбавлене відповідних доказів. До таких способів належать неправдиві свідчення, відмова від надання свідчень, повне знищення знарядь, використаних при скоєнні злочину, продаж речей, здобутих злочинним шляхом тощо.

В окремих випадках суб'єкти посткримінальної поведінки направляють свою протидію розслідуванню так, щоб лише відстрочити момент виявлення вчиненого ними злочину або його окремих обставин. При цьому приховування є тимчасовим. Приховувані сліди такого злочину можуть бути виявлені після закінчення якогось проміжку часу. До таких способів належать, наприклад, такі, як тимчасовий виїзд злочинця в інший населений пункт, зміна одягу після вчинення злочину, продаж автомобіля, з використанням якого здійснено злочин.

На підставі викладеного, з урахуванням характеру наміру суб'єкта, посткримінальну поведінку злочинця за ознакою тривалості дії на хід і результати розслідування можна підрозділяти на:

а) постійне, розраховане на те, що приховувані суб'єктом відомості про злочин або окремі його обставини не будуть встановлені розслідуванням впродовж тривалого часу, після закінчення якого винний у злочині не може бути згідно з законом притягнутий до кримінальної відповідальності (наприклад, через закінчення термінів давності притягнення до кримінальної відповідальності, втрати особою або злочинцем суспільної безпеки або у зв'язку з набранням законної сили актом амністії);

б) тимчасове, припускаючи отримання тільки виграшу в часі (наприклад, для утаювання слідів, розкрадання в період проведення інвентаризації товарно-матеріальних цінностей, ревізії, якої-небудь слідчої дії).

2. Ступінь можливості виявлення способу приховування злочину розслідуванням в результаті посткримінальної поведінки. Характерною особливістю приховування багатьох злочинів є те, що злочинці (інші особи) направляють свої наміри на те, щоб як приховувані ними обставини, так і дії по приховуванню не були встановлені. Такі, наприклад, способи, як давання неправдивих свідчень (якщо слідство не має в своєму розпорядженні відомостей про дійсні обставини злочину на даний момент), зміна зовнішнього вигляду за допомогою наклеювання вусів, бороди, ін.

При маскуванні особа, передаючи дезінформацію працівникам органів правопорядку, намагається досягти її правдоподібності, утруднити їх роботу по

виявленню істинної картини протиправного діяння. Саме недостатній ступінь правдоподібності, розбіжності в інформації, яка передається злочинцем, з об'єктивними чинниками події часто ведуть до викриття маскування. Тому тут перед слідчим виникають, як правило, такі основні питання: чи було приховування злочину, як воно проведене, на що воно направлено.

Посткримінальна поведінка іншої групи характеризується тим, що злочинець приховує від розслідування сліди, що вказують на застосований ним спосіб вчинення злочину. Наприклад, знищення слідів пальців рук тканиною на полірованій поверхні, склі; нейтралізація опору з боку окремих осіб шляхом застосування газу; використання сильно пахучих речовин для обмеження або взагалі виключення можливості застосування службово-розшукової собаки на місці скоєння і приховування злочину.

Таким чином, по ступеню очевидності виявлення способів приховування розслідуванням посткримінальну поведінку можна класифікувати на:

а) приховану (неочевидну), здійснення якої не вказує на застосування конкретного способу приховування;

б) явну (очевидну), здійснення якої вказує на застосування конкретного способу приховування.

Залежно від форми посткримінальної поведінки приховування злочину здійснюється за допомогою не тільки дій, але й бездіяльності. Активною формою протидії є, наприклад, знищення слідів на місці злочину, заховання трупа у важкодоступних місцях; психічний та інший вплив на свідків з метою давання або неправдивих свідчень, або відмови від них; інші. До числа пасивних форм поведінки суб'єктів приховування злочинів входять: відмова від давання свідчень; ухилення від явки в органи розслідування.

Залежно від форми поведінки суб'єкта посткримінальна поведінка підрозділяється на:

а) здійснювану в активній формі;

б) що реалізується в пасивній формі.

Залежно від характеру і форми прояву способів приховування злочину чинне кримінальне законодавство визначає окремі дії (бездіяльність), здійснювані для приховування злочину у вигляді самостійних злочинів. У зв'язку з цим посткримінальну поведінку можна розділити на таку, що:

а) виявляється в кримінальній формі й створює самостійний по відношенню до приховуваного злочину склад злочину (наприклад, посадову фальсифікацію, давання хабара);

б) виявляється в некримінальній формі (наприклад, свідомо неправдиві свідчення підозрюваного, обвинуваченого, здійснені шляхом фальсифікації відомостей про окремі обставини злочину, що розслідується). Предметом дослідження криміналістів останнім часом стають некримінальні форми приховування злочинів, яких раніше не торкалися.

Зокрема, великі складності виникають у процесі розслідування економічних злочинів, коли в наявності виявляється «кругова порука». Свідки, що залучаються до кримінального процесу, практично однаково «в один голос» гово-

рядять про ті ж самі обставини, які, на їх думку, є причиною тих суспільно небезпечних наслідків, що настали, і при цьому «вигороджують» фактично винних. До таких осіб належать й ті, які раніше не знали зазідозрених в скоєнні злочину. Дії таких осіб формуються під впливом спільної думки оточуючих людей, відносин, що складаються у них на роботі і в побуті, а також залежно від суб'єктивної оцінки тих або інших подій, фактів кримінального характеру.

Виділена посткримінальна поведінка злочинця дозволяє при розробці криміналістичних характеристик окремих видів злочинів, залежно від їх специфіки і вирішуваних при цьому завдань, переносити центр тяжіння на способи вчинення злочину або на способи їх приховування.

У зміст посткримінальної поведінки включаються дії, різні за своїм характером і формою, але об'єднані єдиним загальним або окремим завданням. При цьому якщо дії переслідують декілька приватних завдань (об'єднаних єдиною метою), то комплекс дій можна розділити на частини. Кожна з таких частин містить дії, направлені на рішення одного з приватних завдань. Зважаючи на вищезазначене, посткримінальну поведінку доцільно класифікувати на просту і складну.

Проста або елементарна посткримінальна поведінка суб'єкта складається з декількох прийомів, які охоплюються єдиним задумом і спрямовані на вирішення якогось окремого завдання.

Складна або комплексна посткримінальна поведінка включає у свій склад два і більше способи приховування злочину, які охоплюються єдиним задумом і направлені на вирішення декількох приватних завдань, об'єднаних загальною метою.

У практичній діяльності слід враховувати, що виявлені ознаки посткримінальної поведінки не тільки на початковому, але й навіть на подальших етапах її встановлення можуть свідчити про те, що вона є простою або складною. В ході встановлення посткримінальної поведінки розкриваються зміст і форма злочину. Причому, встановивши у процесі розслідування злочину простий спосіб посткримінальної поведінки, не можна забувати, що в подальшому, після закінчення певного часу, він може бути перетворений у складний, якщо будуть здійснені дії по вирішенню завдань, раніше поставлених суб'єктом посткримінальної поведінки і об'єднаних однією загальною метою. Характерно, що такі дії можуть бути виконані не тільки особою, суб'єктом злочину, що є, але й особами, що його не вчинили.

Тому, виявивши деякий елемент посткримінальної поведінки і не встановивши повністю його зміст, а також причини і умови його зародження і подальшого розвитку, не можна з повною упевненістю говорити про те, який він і яка його форма.

Слід мати на увазі, що всі дії посткримінальної поведінки часто не охоплюються єдиним задумом і здійснюються не з однією загальною для всіх суб'єктів посткримінальної поведінки метою, а з декількома цілями, які по відношенню до загальної мети мають суперечливий характер. Це перешкоджає об'єднанню всіх дій по приховуванню злочину в один спосіб приховування даного злочин-

ну. Виявлення ж і систематизація типових, щодо відносно самостійних, стійких, таких, що часто повторюються, як простих, так і складних способів посткримінальної поведінки відповідає вимогам практики в боротьбі із злочинами.

Поділ посткримінальної поведінки суб'єкта за вищезгаданими підставами на різні види дозволяє побачити її багатогранність, складність. При цьому слід зазначити, що посткримінальній поведінці властива стійкість складових елементів, а також повторюваність. Остання знаходиться в прямій залежності від тих умов, в яких виконується той або інший спосіб приховування злочину. Чим точніше й повніше вони будуть відтворюватися, тим точніше й повніше будуть повторятися і відповідні способи посткримінальної поведінки. Практика показує, що окремі види посткримінальної поведінки по приховуванню злочинів повторюються не тільки в різних одно- і багатоепізодних злочинах, але й навіть в одному й тому ж самому злочині. Причому така повторюваність окремих видів посткримінальної поведінки має місце на різних територіях, в різних галузях і сферах народногосподарського комплексу країни.

Розглянувши основні ознаки посткримінальної поведінки, ми можемо запропонувати таке її визначення. Посткримінальна поведінка — це злочинна або незлочинна поведінка особи, свідомий, вольовий прояв активності або бездіяльності після здійснення нею злочину до моменту виникнення механізму нового злочину, або до моменту його викривання, або добровільної відмови від злочину, чи ж до того моменту, коли суб'єкт перестане побоюватися наслідків здійсненого ним діяння і перестане замислюватися про його наслідки; або до закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Отже, на підставі викладеного вище і аналізу практики розкриття і розслідування досліджених окремих видів злочинів, можна зробити висновок: посткримінальна поведінка суб'єкта злочину є одним з компонентів системи умисних дій злочинця (злочинців), детермінованої способом скоєння злочину, що готується, реалізовується, умовами зовнішнього середовища і якостями особи (осіб), пов'язаними з вибіркоvim використанням відповідних знарядь, умов місця і часу, що сприяють досягненню злочинного результату.

Наявність або відсутність названих дій, їх зміст і послідовність характеризують особисті якості злочинця, формують особливості слідчих ситуацій. Тому цілком резонно різностороннє дослідження типів і різновидів посткримінальної поведінки злочинців для розробки ефективних методів і прийомів подолання протидії розслідуванню й інших форм ухилення від відповідальності.

Література

1. Сабитов Р. А. Посткриминальное поведение (понятие, регулирование, последствия). — Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1985.
2. Яковлев А. М. Индивидуальная профилактика преступного поведения (социально-психологический аспект). — Горький: Изд-во Горьков. высш. шк. МВД СССР, 1977.
3. Воронович Б. А., Плетников Ю. К. Категория деятельности в историческом материализме. — М.: Знапис, 1975.
4. Демин М. В. К вопросу о соотношении понятий «деятельность», «активность», «поведение» // Вестник МГУ. Сер. 8. Философия. — 1975. — № 5.

5. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. — О.: Юрид. л-ра, 2002.
6. Криминалистика: Учебник: В 4 т. / Под ред. Р. В. Белкина и И. М. Лузгина. — М., 1978. — Т. 1.
7. Колесниченко А. П. Актуальные проблемы методики расследования преступлений. — М.: Юрид. лит., 1970.
8. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. — М., 1969.

УДК 343.983(091)

В. В. Комаха

ПЕРШІ ВІТЧИЗНЯНІ КРИМІНАЛІСТИЧНІ УСТАНОВИ

У вітчизняній практиці боротьби зі злочинністю першою криміналістичною установою була приватна судово-фотографічна лабораторія, яка була створена в 1889 р. і діяла при прокурорі Санкт-Петербурзького окружного суду. Творцем її був російський криміналіст — основоположник криміналістичної науково-дослідної фотографії Євген Федорович Буринський. На державному рівні вперше почала діяти криміналістична установа з 1 січня 1893 р. [2]. Вона мала аналогічну назву і діяла при прокурорі Санкт-Петербурзької судової палати. Основною метою цієї установи було проведення криміналістичних досліджень речових доказів з використанням методів судової науково-дослідної фотографії.

Перші вітчизняні багатопрофільні криміналістичні установи були створені в 1912–1914 рр. Так, наприклад, законом від 28 червня (11 липня) 1912 р. «Про створення Кабінету науково-судової експертизи» була скасована створена законом від 9 (21) листопада 1892 р. судово-фотографічна лабораторія і замість неї створений при прокурорі Санкт-Петербурзької судової палати Кабінет науково-судової експертизи (КНСЕ) [3]. Перші в Україні і в Москві багато профільні криміналістичні установи — КНСЕ почали діяти з 1 січня 1914 р. відповідно до закону від 4 (17) липня 1913 р. «Про створення Кабінетів науково-судової експертизи в містах Москві, Києві і Одесі» [4]. Основним завданням цих криміналістичних установ, які діяли в системі Міністерства юстиції, було проведення криміналістичних досліджень з кримінальних і цивільних справ за допомогою використання фотографії, дактилоскопії, хімічного і мікроскопічного аналізів та інших прийомів, за винятком судово-медичних досліджень, пов'язаних з розслідуванням і розкриттям злочинів, а також допомога слідчим у процесі огляду місця події у випадках необхідності, особливо при розслідування тяжких злочинів.

У результаті державного перевороту в центрі Росії в 1917 р. доля чотирьох вітчизняних криміналістичних установ, створених в 1912–1914 рр., склалася по-різному. Петербурзький КНСЕ загинув у перші дні лютогового путчу під час пожежі в будинку Петербурзького окружного суду. Московський КНСЕ припи-